

Skiflerde atalar kulıty we ýurt düşünjesi

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Skiflerde atalar kulıty we ýurt düşünjesi İSKİTLER'DE ATALAR KÜLTÜ VE YURT KAVRAMI

M.Ö. II. Binyıldan başlayıp M. Ö. III. yüzyıla kadar, Doğu Türkistan, Türkistan, Kafkasya, Güney Rusya bozkırları, Karadeniz'in kuzeyi, Balkanlar ve Tuna havzası ile Anadolu'nun kısmi yerlerinde hâkimiyet kuran İskitler'in kimliği konusunda pek çok görüş ortaya atılmıştır[1]. İskitler'in erken dönem Türk topluluklarından birisi olduğu konusunda yazılı ve arkeolojik malzemeler her geçen gün artmakta ve onların proto Türk kavmi olduğu konusunda yerli ve yabancı görüşler ağır basmaktadır[2]. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Rus arkeologlarının çalışmaları, onlar hakkında yapılan pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Böylesine büyük bir coğrafyada uzun yıllar hâkimiyet kuran bu göçebe toplulukların meydana getirdikleri muazzam sanat eserleri, çok geçmeden batılı bilim adamlarının da ilgisini çekmiş ve böylece Orta Asya'daki önemli krali İskit kurganları açılmış, çoğu yağmalanmış ve çıkarılan altın eserler, başta Hermitage Müzesi olmak üzere Avrupa'nın önemli müzelerine götürülmüştür. Bunlar arasında Rus Çarı I. Petro'nun altın İskit eserleri koleksiyonu, İskit kültür tarihi bakımından büyük bir önem taşımaktadır[3]. Rus arkeologların İskit eserlerine olan ilgisinin en büyük sebeplerinden birisi, ele geçirilen eserlerin altın olması ve büyük bir sanat işçiliğini yansıtmasıdır.

Bozkırda meydana gelen iklim değişikliği (genelde kuraklık) salgın hastalıklar, artan nüfus, boylar arası geçimsizlik, siyasi baskılar ve yeni yurtlar bulma arayışı ile ortaya çıkan göç hareketleri,[4] M. Ö. XIII. asırdan itibaren yoğunlaşmış

ve dağınık halde yaşayan proto Türk boyları (İskit halkları) bugünkü Moğolistan coğrafyasından Kazak-Kırgız bozkırı boyunca Fergana Vadisi'nden Hazar ve çevresine göç etmeye başlamışlardır[5]. İskitler, M.Ö. VIII. asırdan itibaren Kafkasya'daki Daryal, Derbent ve Mamison[6] geçitlerini aşmak suretiyle Ön Asya'ya gelmişlerdir[7]. Ön Asya dünyasında köklü siyasi-kültürel değişmelere yol açan Kimmer-İskit akınları doğuda Urartular'ı yıkmış[8], Orta Anadolu'nun güçlü devleti Frigya'yı tahrip etmiş[9] ve Batı Anadolu'nun altın krallığı Lidya'yı[10] ise bir daha toparlanamayacak duruma getirmiştir. Dönemin güçlü Asur imparatoru Asarhaddon ise, bu saldırılardan kendisini korumak için, çareyi tanrı Şamaş'a yalvarmakta bulmuştur[11].

Ön Asya dünyasındaki İskit göçlerinin politik ve kültürel hayattaki akislerini yazılı ve arkeolojik kaynaklardan takip etmek mümkündür. Özellikle antikçağ yazarları başta Herodotos[12] olmak üzere, Strabon[13], Ksenophon,[14] Thukydides[15], Hippokrates[16]vb. batılı kaynaklar İskitler hakkında detaylı bilgiler sunarken, Pers kaynakları[17], Asur kaynakları[18] ve Çin kaynakları[19] da onlar hakkında önemli bilgiler aktarırlar.

Doğu Türkistan'dan başlayıp Tuna Havzası'na kadar geniş bir alanda ortaya çıkan bozkır topluluklarında, bağımsızlık düşüncesi etrafında gelişen yeni yurtlar bulma arayışı, bütün dünya tarihini derinden etkilemiştir. Bu anlamda coğrafyanın insanı şekillendirdiğini, insanın yalnızca coğrafyayı isimlendirdiğini ifade etmek sanırım yanlış olmayacaktır. Bu noktadan hareketle İskitler'in kendilerine yurt ararken bir takım fiziki ve coğrafi şartları aradıkları muhakkaktır. Irmak kenarları, bol otlaklar, yüksek platolar ve bozkırlar, İskitlerin yurt seçmede aradıkları stratejik unsurlar olmuştur. Bununla birlikte mevcut şartları sağladıktan sonra asıl mesele, onların coğrafyalara yükledikleri anlamda yatar.

Tarihi ve arkeolojik kaynakların da işaret ettiği gibi atalar kültünün İskit dünyasında çok önemli olduğu bir gerçektir. Bu

konu hakkında hem batılı kaynaklar[20], (başta Herodotos olmak üzere) hem de Karadeniz'in Kuzeyi[21] Moğolistan, Kazakistan, Kırgızistan, Kafkasya bölgesinde Dağıstan-Vladikavkas[22], Kuban Bozkır[23] ve Balkanlar'da[24] ortaya çıkan İskit kurganları, önemli veriler sunar.

Eski Türk topluluklarında mezar geleneği ve atalar kültü ile ilgili, çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bununla birlikte W. Radloff'tan[25] başlayarak Eski Türk dini ve inançları konusunda çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Yabancı bilim adamlarından başta M. Eliade[26], V.L.Seroşevsky[27], olmak üzere, Türk bilim adamlarından Z. Gökalp[28], A. İnönü[29], H. Tanyu[30], B. Ögel[31], H. Güngör[32], İ. Kafesoğlu[33], S. Gömeç[34] vb. bilim insanları eski Türk inançlarını ve atalar kültürünü tarihsel sosyoloji açısından ortaya koymaya çalışmışlardır. Bununla birlikte adı geçen bilim adamlarının hemen hemen hepsi konuyu, Hun-Göktürk-Uygur vb. devlet olma bilincine erişmiş Türk halkları açısından incelemişlerdir. Yazılı kaynakların yetersiz kaldığı, ancak arkeolojik materyalle desteklenmeye çalışılan İskit topluluklarındaki atalar kültürünün yurt edinmedeki rolü biraz ihmal edilmiş olsa gerektir. Konu için ip ucu olabilecek çok sayıda kurgan araştırmasının olduğunu belirtmek gerekir.

Atalar kültüne değinmeden önce İskitler'in yaşadığı coğrafya hakkında biraz bilgi vermek doğru olacaktır. Bilindiği üzere Herodotos, İskitya'yı göçebelerin yaşadıkları "doğu bozkır bölgesi" ve çiftçilerin yaşadıkları "batı bölgesi" olarak ikiye ayırmıştır[35].

Çiftçi İskitler Herodotos'a göre, Dinyeper'in aşağılarında, İskitlerin farklı kavimlerinden biri olan Halizonlar ise Buga nehri boyunda yaşamışlardır ki, bu nehir Dinyeper'e yakın bir bölgededir. Herodot, yerleşik hayat tarzı benimseyen çiftçi İskitlerin Halizonlar'dan daha yukarıda, Buga'nın orta ve memba kısmında, oradan batıya Karpatlara ve güneye doğru Tuna'ya kadar yayılarak yaşadıklarını iddia etmiştir. Karadeniz boyundaki kuzey bozkırlarına göç eden Hükümdarlık

İskitleri ise, Herodotos'un verdiği sağlam bilgilere göre, Sarmatlarla aralarındaki topraklarda, sınır bölge niteliğindeki Don Nehri'ne kadar yayılmışlardır[36].

Hükümdarlık İskitya'sının kuzeyinde Gelonlar ve Budinler, doğusunda ise yukarıda belirtildiği üzere Sarmatlar hayatlarını sürdürmüşlerdir. Herodotos, Sarmatlar'ın birçok gelenek bakımından İskitlerden farklı olmasına rağmen, onların İskitlerin dilini konuştuklarını  ne sürmüştür[37].

Herodotos, Kitap IV.19'da " ift i İskitler'in doğusunda, Pantikapes'i geçince, göçebe İskitler sürülerini otlatırlar; toprak sürmez, ekin ekmezler. Ağaçlık bölge dışında bütün bu topraklarda ağaç yoktur. Bu göçebeler g ndoğusu yönünde, Gerrhos ırmağına kadar uzanan bölgeyi tutarlar ki on dört günlük yol genişliğindedir", diyerek önemli bir noktanın altını çizer.

Çünkü Gerrhos Irmağı, "Göçebelerin  lkesi" ile şahane (krali) İskitler'in ülkesini birbirinden ayırır ve Hypakyris'e dökülür[38].

Buradan da anlaşılacağı üzere, Gerrhos denilen bu bölge, krali İskitler ile  ift i İskitler'i ayıran bir sınırdır. Herodotos konu ile alakalı olarak "İskit kral mezarları Gerrhos topraklarında, yani Borysthenes üzerinde gemilerin gidebildikleri son bölgedir. Kralları öldüğü zaman, o bölgede eni boyu bir dörtgen, büyük bir mezar kazarlar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler"[39].demektedir.

Herodotos, kralların gömülmesi ile ilgili olarak yine bu ülkeye vurgu yapar, " l , bir arabaya konur ve başka bir halk topluluğuna götürülür; teslim alanlar şahane İskitler'in geleneklerini uygularlar: Bir kulaklarının memesini keserler, başlarını çepeçevre kazırırlar, kollarının etini çizerler; alınlarını ve burunlarını yırtarlar, sol ellerine ok saplarlar. Sonra arabanın içindeki kral  l s , gene kendi uyruğunda olan bir başka halk topluluğuna götürülür; ilk

olarak götürüldüğü yerin ahalisi de peşinden gider. Bütün halk toplulukları dolaştırıldıktan sonra ölü, imparatorluğun en uzak ülkesi olan Gerrhos ülkesine götürülür; mezar orada kazılmıştır. Mezarın içine çimen yayılır, kral üzerine konur; ölü, yere saplanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan bir gölgelik konur, sazlarla örtülür; mezarın içinde boş kalan geniş yerlere karılarından birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahtarı, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları, boğulup konulur, kullandığı şeylerden birer tane ve altın kupalar konur (gümüş ve bakır kullanmazlar). Bu tören tamamlanınca herkes mezarın üzerine kürekle toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış ederler"[40].

İskitler'de ölü mumyalandıktan sonra bir araba ile halk arasında gezdirilirdi. Ölünün aile, akraba ve yakın arkadaşları ile vedalaşması anlamına gelen bu tören sadece hanlar için yapılmazdı, sıradan halk için de aynı tören düzenlenirdi. Bu durum defin merasiminin İskitler 'de sınıf farkı olmaksızın özel bir öneme sahip olduğunu gösterir. Cenaze merasimleri, bu dünyanın öbür dünyada da devam edeceğine ilişkin inanca bağlı olarak düzenleniyordu. Bu sebeple Eski dağlık Altaylıların inançlarına göre, ölenlerin, güneşin battığı batıda bulunan öbür dünyaya yolculukları sırasında ve orada devamını bulan hayatlarında ihtiyaç duyulabilecekleri her şeye dikkat edilerek, mezarlıkta bulunmasına özen gösterilirdi[41].

Burada altı çizilmesi gereken bir nokta, krali İskit kurganlarının yoğun olduğu bölgenin, Herodotos'un verdiği bölge hakkındaki bilgiler ile örtüşmesidir[42]. Bununla birlikte bu ölü gömme geleneği Doğu Sakalarında da aynen uygulanmıştır. Altay Sakaları hükümdar kurganlarındaki kurgan buluntuları bu durumu doğrulamaktadır. Yine mezar ve kurgan tasvirlerinin Pazırık Kurganları[43] tipolojisi ile de örtüştüğü anlaşılmaktadır. Coğrafyanın uzaklığı İskitler'deki ölü gömme geleneği ve toprakla bütünleşme ritüellerini pek değiştirmemiştir.

Atalar kültü; ölmüş ataları tazim ve onlar için adaklar adama inanç ve geleneği olarak tanımlanabilir. Ölen ataların ruhlarının geride kalanlara iyilik ya da kötülüklerinin dokunabileceği inancı, onlara karşı duyulan şükran duygusu, atalar kültürünün temelini meydana getirir[44]. Eski Türk toplumlarında olduğu gibi, İskitlerde de baba ve umumiyetle atalar, öldükten sonra dahi, ruhları vasıtasıyla, ailedekileri korumağa devam ettiklerinden, onlara karşı duyulan şükran duygusu, onların bozkır kültürünü yaşatmalarında önemli olmuştur. Başlangıçta ölmüş önemli kişilere ve atalara saygı ile ortaya çıkan ve onların ruhlarına olan sevgi ve inancı simgeleyen “atalar kültü”, İskit toplumlarında farklı bir kimliğe bürünerek yaşamıştır. Bu konu hakkında son dönem Saha-Yakut araştırmacılarından V. Vasilyev şunları söylemektedir;

“Atalar kültü, animizm, fetişizm, totemizmin çeşitli biçimlerine bürünerek doğanın canlı bir varlık olarak algılanmasında önemli bir katkıda bulunmuştur. Yalnızca boy varlığının devam ettirilmesi var oluş nedenini anlamlaştırmaktadır. İşte bu biçimde dinin ikinci değeri olan ve doğanın önemli bir katmanını meydana getiren insan kültü ortaya çıkmaktadır”. [45]

İskitler'deki atalar kültü ve cenaze merasimleri ile ilgili belki de en önemli antik kaynak Herodotos'tur. Herodotos, kitabında İskitlerin geleneklerine ne kadar bağlı olduklarını, tanrılarına kurban adadıklarını, bazı nehir ve tepeleri kutsadıklarını, yemin ve kan kardeşlik merasimlerini, savaş taktiklerini ve onların üzerinde yaşadıkları coğrafyayı çok detaylı bir biçimde açıklar. (Kitap, IV. Kitap I, 15-16-103-106-201-206, Kitap III, 93,1169) Ayrıca Herodotos Kitap, IV, 71'de onların defin merasimleri konusunda çok ilgi çekici bilgiler sunar.

Bununla birlikte İskitler'in atalarına duydukları saygı ve onların ruhlarına olan inançlarını anlatmada en çarpıcı örnek hiç şüphesiz. Darius'un İskitya seferine çıktığı sırada İskitler ile Persler arasında cereyan eden diplomatik

haberleşmedir. Pers imparatoru Darius (M.Ö. 522-486), doğu Sakalarına (Saka tigrakhauda) karşı bir sefer yaptıktan sonra[46], batıya, Karadeniz İskitleri'ne karşı askeri bir harekât düzenlemeye karar vermiştir. Sefer için gerekli hazırlıkları bitiren kral Darius, Anadolu üzerinden hareket ederek batıya doğru yönelmiştir. Samoslu Mandros'un yaptırdığı köprüden İstanbul boğazını geçerek, Trakya'ya doğru hareket etmiştir.[47] Tuna nehrini geçtikten sonra Karadeniz'in kuzeyinde doğuya doğru ilerleyen Persler'in karşısında İskitler, geri çekilme kararı almıştır. Bozkır savaş taktikleri uyarınca ve bir plan dâhilinde sahte ricat taktiği uygulayan İskit ordusu, geçtikleri yerlerdeki buğday tarlalarını ve su kaynaklarını kullanılamaz hale getirerek, Pers ordusunu yıpratıp bozguna uğratmak istiyorlardı[48].

Darius, Tuna Irmağı'nı geçtikten sonra, Oaros/Dinyeper civarına gelmiştir. Bu arada kuzeye doğru çekilen İskitler, bu saldırı planı karşısında kendi yurtlarına dönmeye başladıklarında tekrar Persler'le karşılaşırılar. Ancak planları gereği Pers ordusu ile karşılaşmak istemeyen İskitler, onların önünden sürekli kaçarak oyalama taktiğine devam ediyorlardı. Arada bir ani saldırılar ile psikolojik bir kargaşa ortamı yaratmaya çalışan İskitler, yavaş yavaş başarıya ulaşmayı hedefliyorlardı. Bu durumdan sıkılan ve iyice yorulan Persler, geri çekilmeyi düşünmeye başlamışlardır. Kral Darius İskitler'i sıcak savaşın içine çekmek için, İskit kralı İdanthysos'a bir atlı ile haber gönderir:

“Ey garip adam, yapabileceğin başka iki şey varken niçin boyuna kaçıyorsun? Eğer kendini bana karşı koyabilecek kadar güçlü sayıyorsan ona göre davran, kaçmayı bırak, savaşa gir; yok eğer kendini daha aşağı görüyorsan gene boyuna yürümekten vazgeç; efendine haraç olarak toprak ve su getir, huzuruna çık”.

Skyth kralı İdanthysos, şu cevabı gönderir:

“İranlı, işte benim kanaatim: Beni hiç kimse ne korkutabilir ne de önünden kaçmaya zorlayabilir; senden de kaçtığım yok: Şimdiye kadar yapmış olduğum şey, barış zamanında da her zaman yaptığım şeydir. Neden hemen savaşa girmiyorum, onu da sana açıklayayım:

Bizim ne kentimiz var ne de bir tek dikili ağacımız ki elden gitmesin, ya da yakılıp yıkılmasın diye korkup hemen savaşa girelim; ama siz eğer ile de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz, mezarlarımız için dövüşüyor muyuz dövüşmüyor muyuz?

Ama daha önce ve keyfimiz istemediği sürece sizinle savaşmayacağız. Bu konu bu kadar. Efendilik konusuna gelince, ben yalnız iki efendi tanıyorum; atam Zeus ve Skyth’lerin ‘kraliçesi Hestia. Ve bir de haraç olarak istediğin ekmek ve su yerine sana layık olduğun şeyleri göndereceğim; mademki kendini benim efendim sayıyorsun, senin bu palavraya cevap olarak, ağla diyorum sana”.[49] “Darius, birçok defa İskitler ‘in tuzağına yakalandıktan sonra, sonunda kıtlık içine düştüğünü gördü. O zaman İskit kralları durumu anlamışlardı, Darius’a bir çavuşla armağanlar yolladılar: Bunlar, bir kuş, bir fare, bir kurbağa ve beş tane de oktu. İskitler tarafından gönderilen bu armağanlar Persler tarafından şu şekilde yorumlanmıştır; [i]“İranlılar, eğer kuş olup uçmazsanız, fare olup yerin altına girmezseniz ve kurbağa olup bataklığa atlamazsanız, yurdunuza dönemeyeceksiniz; oklarla vurulup öleceksiniz”[50].

Herodotos’tan da anlaşılacağı gibi, İskitler’in yıpratıcı savaş taktikleri karşısında iyice dağılmaya başlayan Pers ordusu, geri çekilmeye karar vermiş sonunda, kral Darius, askerlerini Tuna Nehri’nden öteye geçirmeyi başarmıştır. Bu durum bu savaştan Pers ordusunun bir başarı elde edemediğini gösterir[51].

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi, İskitler’in Persler’e karşı vermiş olduğu cevap çok anlamlıdır.

Kendilerinin yeryüzünde ne bir şehirleri olduğunu ne de servetleri olduklarını ifade etmişlerdir. Atalarına karşı duymuş oldukları sevgi, saygı ve onların ruhlarına olan şükran duygularının çok önemli olduğunu ifade eden İskitler, yalnızca onların mezarlarına yapılacak olan saldırılar karşısında savaşa gireceklerini söylemişlerdir. Buradan İskitler'in neden Kırım ve Karadeniz'in çevresini yurt belledikleri ortaya çıkıyor. Kırım yarımadasında İskit krali mezarları ve kurganların sayısının çok olması, bölgenin o dönemde bile, İskitler tarafından kutsanan bir yurt olduğunu ortaya koymaktadır[52].Çünkü onların inancına göre, atalar ruhu onları koruyordu. Onların mezarlarına yılın belli günlerinde kurbanlar adamak ve onları kutlamak çok önemli idi. Bu durumda İskitler'in Karadeniz'in kuzeyini yurt tutmalarında; fiziki coğrafya şartlarının yanı sıra atalar kültünün de ağır bastığını ifade edebiliriz.

İskitler'deki atalar kültünün toprağı anlamlaştırmaya yol açtığı ve onun için savaşma duygusunun bir gereklilik olduğu konusunda çarpıcı örneklerinden birisi de İskitler'in devamı kabul edilen Batı Hunları'nda yaşanmıştır. Hun imparatoru Attila, Hun hükümdar ailesi mezarlarının Bizans'ın Margos piskoposu tarafından açılarak soyulmasını içine sindirememiş ve I. Balkan seferine çıkmıştır[53]. Buradan da anlaşılabacağı üzere, bozkır kavimlerindeki yurt kavramının oluşmasında atalar kültü ve krali mezarlar, büyük bir rol oynar.

M.Ö. XIII. asırdan itibaren çok geniş coğrafyalara yayılan İskit topluluklarının yurtlarını, yani uzun yıllar kaldıkları toprakların sınırlarını belirlemenin en önemli yolu; şüphesiz onların kültürünü en şekilde yansıtan kurgan araştırmalarından geçer. Göçebe hayat yaşayan İskitler'in özellikle doğu kısımlarına (Sakalar) ait kurganlar, Sir-i Derya (Seyhun) Havzası Fergana Havzası, Moğolistan, Kazakistan, Kuzey Hindistan ve Pamir vb. yerlerde ortaya çıkarılmıştır[54]. Bu kurganlar, Tunç Çağı'nın sonundan başlayarak M.Ö. III. asra kadar bahsi geçen yerlerde yayılım göstermekle birlikte, Hun

ve Göktürk döneminde de karakteristik özelliklerini devam ettirmişlerdir[55].

İskit kurgan dağılımına baktığımız zaman genelde hükümdarlık kurganlarının olduğu bölgelerde (Kuzeybatı Moğolistan, Kazakistan, İli Ve Çu Havzası, Fergana Havzası, Altay, Güney Sibirya, Pamir Bölgesi, Kuban Havzası, Tanais, Kelermes, Olbia, Panticapeum, Tuna Havzası vb) kült alanlarının yoğun olduğunu görürüz. İskit boyları kurganların yanına diktikleri steller ve dikili taşlar ile o bölgenin kendileri için kutsal mekânlar olduğunu belirtmek istemişlerdir. Bunun en güzel örneklerinden birisi Kuzeybatı Moğolistan'daki Hanuy Vadisi'ndeki geyikli taşların olduğu kült alanıdır. M. Ö. XIV-VII. asırlara ait[56] Deer Stone/Geyiklitaşlar, İskitler'in erken dönemine tarihlenir. Burada 2017 yılında A. Ceylan başkanlığında yapmış olduğumuz yüzey araştırmalarında, stellerce çevrelenen kült alanının İskit topluluklarınca ne kadar kutsandığını müşahade ettik. Son derece korunaklı ve su bakımından çevreye göre daha zengin olan bu kült alanındaki büyük bir Hun kurganının varlığı da son derece önemlidir. Çünkü bu bölge kült alanlarından da anlaşılacağı üzere, İskitler'den sonra gelen diğer Türk boyları tarafından da kutsal kabul edilmiş ve bu boylar o bölgeleri, kendi yaşam alanlarının çekirdeği yapmak istemişlerdir[57]. Bu nedenle İskitler'in atalarına karşı duydukları inanç ve saygı, onlar için çok büyük ölçekli han mezarları yapmaya sevk etmiş ve onların ruhlarının kendilerini ömür boyunca koruyacaklarına inanmışlardır. Bölgenin stratejik açıdan önemli olması ve atalar kültünün devamlılığına bağlı olarak İskitlerden sonra gelen Hun kabileleri tarafından da kutsal sayılmış, Göktürkler çağında ise bölge, Ötüken olarak isimlendirilmiştir. Buna ilaveten Ötüken bölgesindeki ilk şehircilik faaliyetleri, yine bu kült alanlarında ve onlara yakın yerlerde kurulmuştur. Demek ki bozkırda fiziki yapının öngördüğü şartlar yanında atalar kültü de, Göktürk ve Uygur Çağı'nda yerleşim yerlerinin ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur. İskit, Hun ve Göktürklerce kutsal kabul edilen Ötüken, isim olarak, Köl

Tigin: Güney 3, 4, 4, 8, 8; Doğu 23., Bilge Kağan: Kuzey 2, 3, 6, 19. Tonyukuk: 15, 17. Şine Usu: Kuzey 2; Doğu 7, 9, 11; Güney 4. Terhin: Doğu 3; Güney 5, 6; Batı 1, 2, 4, 5, 5. Hoyto- Tamir: I, 3 ve VII, 2. yazıtlarında geçmektedir[58].

İskitler'in yurt arayışlarında ısrarcı oldukları bir başka yer ise Kazakistan topraklarıdır. İskitler M.Ö. I. Binden itibaren bu topraklarda yaşamaya başlamışlardır. Kazakistan'ın hemen hemen her tarafında özellikle Güney Kazakistan'da İskitlerden kalma kurganlara rastlanmaktadır[59]. Bölgede İskit dönemi kurganların yanı sıra mezarlık ve kült alanlarının fazlalığı, İskitler'in bölgede kalıcı olma çabalarını ifade eder. Almatı yakınlarında 1969 yılında K. Akişev tarafından ortaya çıkarılan ve İskitler'e ait "Altın Elbiseli Adam" büyük bir önem taşımaktadır[60]. Zira bu bölgede daha sonra pek çok İskit hükümdar kurganı ortaya çıkmış ve yeni "altın elbiseli adam" heykelleri bulunmuştur. M.Ö. V-IV. asra tarihlenen ve hükümdar ailesine mensup olduğu anlaşılan altın elbiseli adam kurganları İskitler'in o dönemde Kazakistan coğrafyasını yurt edinme çabalarına bir başka kanıttır. Günümüzde bile, Kazaklar altın elbiseli adam kurganlarına çok saygı duymakta ve kendilerini Sakalar'ın soyundan saymaktadırlar.

Doğu Türkistan'dan başlayarak bütün Asya, Kafkaslar, Güney Rusya ve Karadeniz'in kuzeyi ile Tuna havzası boyunca büyük çoğunluğu göçebe hayat tarzını benimseyen İskitler'in yurt arayışlarında atalar kültürünün önemli olduğu yadsınmaz bir gerçektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Eskiçağlarda yerleşik toplumların yurt arayışları ile göçebe toplumların yurt arama düşüncesi farklı şekilde gelişim göstermiştir. Yerleşik toplumlarda (Pers-Lidya-Frig-Grek-Hint-Çin vb) tarımsal faaliyetler, servet birikimi, kurumsal yapılar, yazı ve dil etrafında şekillenen medeniyet unsurları, zamanla toplumların yerleştikleri bölgeleri yurt edinmelerinde milli bir şuurun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Özellikle

yazılı kültürün ortaya çıkmasından sonra, bir milli kimlik ve devlet düşüncesi ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun en açık rneği Persler'de görülür. Aryan kabilelerin bugünkü İran topraklarına yerleşmelerinde, yerleşik yaşam unsurları, askeri başarılar ve yazı çok önemli olmuştur.

Ancak göçebe toplumlarda özellikle İskitler'de ve erken dönem Türk topluluklarında yurt ve vatan düşüncesi yerleşik yaşam unsurlarından çok daha farklı bir biçimde gelişim göstermiştir. Göçebe yaşamdan dolayı yazıya geç geçmeleri, büyük coğrafyalarda ve dağınık bir biçimde yaşamaları, onların toprakla olan manevi bağlarını atalar kültü üzerinden yürütmelerine sebep olmuştur. Göçebe halde yaşayan bir İskit insanının tek düşüncesini, bozkırda hayatta kalma oluştururken, yerleşik hayatı benimsemiş bir Lidyalı ya da Grekli için ise mal ve servetini çocuklarına miras bırakabilmek, esas olmuştur. Yerleşik kültürler ile göçer kültürler arasındaki bu farklılık, ileride n Asya ile klasik Batı Dünyası arasındaki belki de en keskin ayrımı ifade edecektir. Ölüler kültü, mezarları için savaşma düşüncesi, bozkır yaşam biçimi, İskitler'de toprak-yurt düşüncesinin yerleşmesine sebep olmuştur. Yazılı ve arkeolojik kaynaklardan da anlaşılacağı üzere, krali İskit kurganlarının yoğun olduğu yerler, aynı zamanda onların atalarına kurban kestikleri, dini merasimler düzenledikleri ve birlik-beraberliklerini pekiştirdikleri yerlerdi. Bu yerler için gerektiği zaman savaşıyorlar, bir birleri ile kavga edebiliyorlar ve gerektiğinde ortak düşman etrafında birleşebiliyorlardı. Onlardaki atalar inancı ve koruyucu ruhlar, coğrafyanın vatanlaştırılmasında en önemli etkenler oluyordu. şüphesiz politik sebepler, iklim şartları, askeri mücadeleler de İskitler'in yurt arayışında önemli olsalar da, asıl önemli sebep o dönemde atalar inancının şekillendiği yerleri koruma düşüncesidir.

İskitler'in yurt arayışlarında adeta bir belirteç olan kült alanlarının ortak özellikleri, önemli yol güzergâhları (İpek

Yolu) vb, üzerinde yer almaları, korunaklı olmaları, su kaynakları ve otlak bakımından zengin olmalarıdır. Bozkırda ilk Türk şehirlerinin kurulduğu yerler, aynı zamanda krali İskit kurganlarının olduğu yerlerdir. Kurganların yoğun olduğu bu bölgelerin (Orhun ve Selenge Havzası, Altay, Arzhan, Saymalıtaş, İli ve Çu Vadisi, Esik, Kırım vb) arkeolojik verileri dikkatle incelendiği zaman, kültürel bir devamlılıktan rahatlıkla söz edilebilir.

İskitler'den sonra Orta Asya bozkırlarında hüküm süren göçer boylar, zamanla bozkırdaki atalar kültüne izafe edilen kült alanlarını öğrenecekler, bu yerlerin stratejik durumunu kavrayacaklar ve kutsal olan bu mekânlarda kendi inançlarını sürdüreceklerdir. İskitler'den başlayarak bu yerlerdeki arkeolojik verilerin bir devamlılık arz etmesi bunu gösterir. Yukarıda izah ettiğimiz gibi Moğolistan Hanuy Vadisi'nde İskit dönemine tarihlenen birçok kurganın yanı sıra, aynı alanda Hun kurganların da yer alması ve hemen yanı başlarında Göktürk kurganlarının ve kült alanlarının olması, bu bölgelerin kutsal mekânlar oldukları için tercih edildiklerini gösterir. Yoksa bozkırda M. Ö. VIII. asırdan başlayıp sanki ezberlenmişçesine M. S. VIII. asra kadar bin yıllık bir zaman diliminde bozkır topluluklarının aynı yerleri yurt tutmalarındaki amaç başka ne olabilir?

Türk kültürünün erken evrelerinde (Kimmer-İskit) ortaya çıkan atalar kültünün zamanla gelişim gösterdiği ve bozkırda bir süreklilik arz ettiği görülür. Erken dönem Türk boylarından (Hun-Göktürk- Uygur-Kırgız vb) itibaren diğer Türk boyları ve Oğuzlar arasında da atalar kültüne çok değer verildiğini ve belirli yaşam alanlarının önemli olduğunu yazılı ve arkeolojik kaynaklardan anlayabiliyoruz. Selçuklu Türkeri'nin atalar kültüne çok kıymet verdikleri, Anadolu'nun birçok şehrindeki kümbetlerden (kurgan) ve kümbet etrafındaki mezar taşlarından bellidir. Bugün Anadolu'da Selçuklu mahallelerinden, Selçuklu konut tipinden ve özel mülkiyet mimarisinden söz etmek mümkün değildir. Ancak onların atalarına duydukları saygı ve minneti

ifade etmek için yaptıkları kümbetler bütün ihtişamları ile ayakta durmaktadır. (Erzurum'da Üç Kümbetler, Kayseri'de Döner Kümbet, Erzincan'da Mama Hatun Kümbeti vb) Çünkü onlar tıpkı İskitler, Hunlar, Göktürkler gibi bireysel mülkiyet kavramlarının geçici olduklarını, ancak toplumsal hafızada yer edinmiş atalar kültünü yansıtan abidelerin ve kurgan alanlarının kalıcılığının farkındaydılar. Bu yüzden sonsuza dek bilinmeleri ve hatırlanmaları için kendi beylerinin ruhlarını ölümsüz kılmak adına bu anıtları yapmışlardır.

Başka kültürlerde de buna benzer örnekler vardır. Bu anlamda Mısır'da Piramitler, İran'da Cyrus'un anıtsal mezarları örnek olarak verilebilir. Bu örneklerde yer alan mezar yapıları ve tapınak alanları, aynı zamanda iki farklı kültür arasındaki derin bir ayrışmayı da gösterir. Yerleşik uygarlıkların (Mısır-Roma-Yunan vb) inanç, kültür ve mimari anlayışları çok büyük ölçekli kurumsal yapılar (devlet-rahipler sınıfı) ile korunurken; göçer uygarlıkların mezar ve mimari anlayışları daha mütevazı bir şekilde gelişmiştir. Hatta ilk zamanlar estetik kaygısı olmadan ve bir tarza yönelmeden ortaya çıkmıştır. Bunun en bariz örneği kurganların yerleşik hayattaki gelişmiş biçimi olan kümbetlerde görülür.

Hemen hemen bütün kümbetlerin süslemelerindeki motifler, Orta Asya şaman-kam inanç gelenekleri ile ilgilidir. Bu motiflerde yeraltı ve gökyüzü yolculuğunda insanlara refakat eden kuş şeklinde koruyucu yaratıklar ve on iki hayvanlı Türk takvimindeki hayvan tasvirleri yer alır. Bu durum, İslam olan Selçuklu Türklerinde bile atalar kültünün ne kadar canlı bir şekilde yaşadığını gösterir. Günümüzde Türkistan ve Doğu Avrupa coğrafyasına baktığımız zaman İskitler'e ait krali kurganların olduğu yerlerde (Kazakistan, Saha/Yakut, Kırım) İskitler'in soyundan geldiklerini iddia eden insanların olduğu görülmesi, atalar kültünün toprakları vatanlaştırmadaki rolüne işaret eder.

Modern hayatta bile kırsaldan biri şehirde yaşayıp öldükten sonra, doğduğu memlekete götürülmeyi ister. Bunun sebebi,

atalarının mezarlarının yanına gömölme isteği ve onların ruhları ile birlikte olma düşüncesidir. Dolayısı ile ölmeden önce “beni yurduma götürün” türündeki toplumumuzdaki temenniler, Türk toplumundaki binlerce yıldır süregelen atalar kültünün, İslami bir biçim almış şeklinden başka bir şey değildir.

Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL,

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ
Tarihi Anabilim Dalı. 25240
Yakutiye/Erzurum.oktayozgul@hotmail.com

Alıntı Kaynak: Türkiz Dergisi, Yıl: 9 Sayı: 47 Mayıs-2018.

M.Ö. I. Binde İskit yayılımı ve Krali Kurganlar

- Altın Elbiseli Adam, Esik Kurganı-Kazakistan M.Ö. V-IV. Yy
- Arzhan Kurganları M. Ö. IX. yy. /TUVA-Uyuk Vadisi, G. Caspari, T. Sadykov, J.Blochin, I. Hajdas’ten
- Arzhan Kurganları M. Ö. IX. yy. /TUVA-Uyuk Vadisi, G. Caspari, T. Sadykov, J.Blochin, I. Hajdas’ten

Güney Kazakistan Kurganları

- Pazırık Kurganları M.Ö. V-IV. yy. Altaylar
- Pazırık Halısı / Rudenko
- Solokha Kurganı M.Ö. IV. yy. Ukrayna, Altın Tarak
- Chertomlyk Kurganı M.Ö. IV. yy. Ukrayna, Chertomlyk Kurganı Altın Gerdanlık
- Moğolistan Geyiklitaş Kült Alanı İskitler/M.Ö. 1000-700
- Moğolistan Geyiklitaş Kült Alanı İskitler/M.Ö. 1000-700

KAYNAKÇA

- ♦ ADALI, S.F, “Tugdamme and Cimmerians”: A Test of Piety in Assyrian Royal Inscriptions, Time and History in the Ancient Near East, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns, 2013; 587-593.
- ♦ AHMETBEYOĞLU, A. Greek Seyyah Priskos (V.Asır)’a Göre Avrupa Hunları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay, İstanbul, 1995.

- ◆ AKİŞEV K.A. Kurgan Issık, Moskva. 1978.
- ◆ AYDIN E, "Ötüken Adı Ve Yeri Üzerine Düşünceler", Turkish Studies, C 2/4 (Güz 2007), s.1262- 1269
- ◆ AYTBAJEV, A, "İlk Orta Asya Sakinlerinin Göç Süreçleri", Türkler Ansk. C I, Ankara, 2002, s. 664671.
- ◆ BELLİ, O. – CEYLAN, A. "2002 Yılı Anzaf Kaleleri Kazı ve Onarım Çalışmaları", 25. Kazı Sonuçları Toplantısı-II, 2004, s. 29-40.
- ◆ BOKOVENKO, N.A. "Migrations Of Early Nomads Of The Eurasian Steppe In A Context Of Climatic Changes", NATO Science Series, IV, vol.42, 2004 London, p.21-33
- ◆ BORGER, – R. W. HİNZ, "Die Behistun-Inschrift Darius' des Grossen," Texte aus der Umwelt des Alten Testaments I: Rechts- und Wirtschaftsurskunde, historisch-chronologische Texte, Gütersloh, Germany, 1984.
- ◆ BUYSKIKH S. B. "Contacts between Greeks and Non-Greeks on the Lower Bug in the Sixth and Fifth Centuries BC", Classical Olbia and Scythian World, Sixth Century BC to the Second Century AD Kiev, 2007.
- ◆ CERNENKO E.,V.- MCBRIDE A- GORELIK, M. V., (Ed. Windrow, M) The Scythians 700-300 BC, Londra, 1999.
- ◆ CEYLAN, A. "Ermenilerin Anadolu'daki Varlıkları Ve Tarihi Gerçekler", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 5/10, 2015, s. 1-30
- ◆ CEYLAN, A-GÜNAŞDI Y, "Balkanlar'da İskitler", Uluslararası Balkan Dil, Kültür Ve Medeniyet Sempozyumu Bildirileri Edirne 2013; s. 113-139.
- ◆ COSMO, N, "Ancient Inner Asian-Nomadic:Their Economic Basis and Its Significance in Chinese History", The Journal of Asian Studies, Vol, 53, No: 4, 1994, p.1092-1126
- ◆ DURMUŞ İ, "Anadolu'da Kimmerler Ve İskitler", Belleten LXI, s. 231, Ankara 1997,s. 273-286.
- ◆ DURMUŞ, İ., İskitler (Sakalar) Ankara 2008.
- ◆ EBERHARD, W., "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbı Asya Halklarının Medeniyeti", Türkiyat Mecmuası, VII-VIII, 1942, s.125-191.
- ◆ FİTZHUGH W W. "The Mongolian Deer Stone-Khirigsuur Complex:

Dating and Organization of a Late Bronze Age Menagerie", In Current Archaeological Research in Mongolia, edited by Jan Bemann, Hermann Parzinger, Ernst Pohl, and Damdinsuren Tseveendorzh, Ulaanbatar2007; pp.183-199.

- ♦ GÖMEÇ, S, Türk Kültürünün An Hatları, Ankara, 2014.
- ♦ GÖKSU, E, Okla Yükselen Millet, Konya 2013 GRAKOV, B.N, Çarİskitler, İstanbul, 2008.
- ♦ GROUSSET, R. Stepler İmparatorluğu (Atilla-Cengiz-Timur) Ankara, 2011
- ♦ GÜNGÖR, H, "Eski Türklerde Din ve Düşünce, Türkler Ansk,, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.s.261-282.
- ♦ GÜNGÖR, H, Türk Bodun Bilim Araştırmaları Kayseri, 1998.
- ♦ HERODOTOS, Herodot Tarihi(Azra Erhat,) İstanbul, 1983.
- ♦ HİPOKRATES Havalar, Sular ve Mevkiler, Hippokratous To Peri Aeron, Hydaton, Topon, Parisioi: İ.M. Eberartos, 1816.
- ♦ İNAN, A., Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 2006.
- ♦ IVANTCHİK A, 19. "The Scythian 'Rule Over Asia': The Classical Tradition And the Historical Reauty, Ancient Greeks West And East (Ed By Gocha R. Tsetskhladze) Leiden, Boston, Köln 1999, p.497-520.
- ♦ IVANTCHİK, A. "The Current State of The Cimmerian Problem" Ancient Civilizations 7, 3-4; Leiden, 2001; p.337-339.
- ♦ JUNGE, J. Saka Studien, Laipzig, 1939.
- ♦ KAFESOĞLU, İ. Türk Milli Kültürü, İstanbul, 1998.
- ♦ KAFESOĞLU, İ. Eski Türk Dini, Ankara, 1980.
- ♦ KOCA, S "Türklerin Göçleri ve Yayılmaları" Türkler Ansk. C I, Ankara, 2002,s. 651-663.
- ♦ KRYZHITSKIY S. D. "The Main Results of the Excavations at Olbia in the Past Three Decades" Classical Olbia and Scythian World, Sixth Century BC to the Second Century AD Kiev, 2007.
- ♦ KSENOPHON, Anabasis, (Çev. Hayrullah Örs), Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.
- ♦ LANDSBERGER, B.-T.BAUER, "Zu neuveröffentlichten Geschichtsquellen aus der Zeit von Asarhaddon bis Nabionid", Zeitschrift für Assyriologie, III, 37, 1927, p. 60-98
- ♦ LUCKENBILL, D.D., Ancient Records of Assyria and Babylonia, II, Greenood Press, New York, 1968

- ◆ MELYUKOVA A I. "Scythians Of Southeastern Europe", .Petrenko V, G, " Nomads of The Eurasian Steppes In The Early Iron Age, Edited By Jeannine Davis-Kimball Vladimir A. Bashilov Leonid T. Yablonsky, Zlnat Press Berkeley, 1995, p. 27-63.
- ◆ MINNS, E.H., Seythians and Greeks, Cambridge: University Press, 1913.
- ◆ ÖGEL, B., Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul, 2001.
- ◆ ÖZGÜL, O, "Çoruh Ve Kür Vadisi'nde Kimmer-İskit Yer Adları", BELGÜ, Sayı II, 2015, s. 159-181.
- ◆ ÖZGÜL O, "Urartu'nun Kuzey Ve Kuzeydoğusunda Kimmer-İskit Varlığına Dair Yeni Görüşler" XVIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 2018(Baskıda)
- ◆ ÖZGÜL, O-CEYLAN, N, "Eskiçağ'da Kafkasya Geçitleri(Daryal ve Derbent)", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Academic Journal of History and Idea C:IV S:XIII, s. 24-62.
- ◆ PARZINGER H. "Burial mounds of Scythian elites in the Eurasian steppe: New discoveries", Journal of the British Academy, 5, The British Academy 2017, p. 331-355.
- ◆ PETRENKO V, G, "Scythian Culture in the North Caucasus", Nomads of The Eurasian Steppes In The Early Iron Age, Edited By Jeannine Davis-Kimball Vladimir A. Bashilov Leonid T. Yablonsky, Zlnat Press Berkeley, 1995, Ca, p.5-27.
- ◆ RADLOFF W, Sibirya'dan III, İstanbul, 1994.
- ◆ RICE, T T., The Scythians, Thames and Hudson, London, 1958
- ◆ RUDENKO S,I, Frozen Tombs of Siberia, The Pazyryk Burials of Iron-Age Horsemen California Berkeley and Los Angeles,1970
- ◆ SEROŞEVSKY, V.L Saka-Yakutlar İstanbul, 2007
- ◆ SEVİN V, Anadolu Uygarlıkları Ansk, C.II, 1982.
- ◆ STRABON, The Geography of Strabo, (Çev. Horace Leonard Jones), Harvard University Press, Cambridge, 1969.
- ◆ TAİSHAN Y, Sino-Platonic Papers, A Study of Saka History, Department of East Asian Languages and Civilizations University of Pennsylvania Philadelphia USA, 1998.
- ◆ TANYU H., İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara 1980.
- ◆ TARHAN M. T "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler Ve

İskitler" Türkler Ansk. C I, Ankara, 2002, s. 597-610.

♦ TARHAN, M. T, "Eskiçağda Kimmerler Problemi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul,1972.

♦ TARHAN, M. Taner, 1970, "Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi", Tarih Dergisi, Sayı 24, s. 1732.

♦ THUKYDİDES, Peloponnessoslularla Atinalıların Savaşı, II. (Çev. H. Demircioğlu), Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

♦ TOGAN, A.Z.V., "Sakalar (I). ", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 17, 1986, s. 20-24.

♦ UÇANKUŞ H. T., Ana Tanrıça Kybele'nin Ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia, Ankara 2002.

♦ VALERY S. O "Scythian Culture in The Crimea", Nomads of The Eurasian Steppes In The Early Iron Age, Edited By Jeannine Davis-Kimball Vladimir A. Bashilov Leonid T. Yablonsky, Zlnat Press Berkeley, 1995, Ca, p. 63-83.

♦ VASİLYEV V, "Saha Halkının Kamlığı", Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2007.s. 25-27.

♦ VEMADSKY, G.- M.KARPOVİCH, Ancient Russia, New Haven. 1943.

♦ VON DER OSTEN, H.H., Die Welt der Perser, Gustav Kilpert Verlag, Stuttgart, 1956.

♦ WATERMAN, L, Royal Conespondance of tlie Assyrian Empire, Ann Arbor, 1930,

♦ YILDIRIM K, "Asya Hunlarının Kurultay Yerleri Hakkında" Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies 16/2 Kış-Winter 2016, s.197-209.

♦ YILDIRIM, K "Doğu Türkistan'da Erken Saka Kültür Çevresi", Türk Dünyası Araştırmaları 206; 2013, s.1-10.

♦ YILMAZ, A, "Göktürk Tarihi Coğrafyası", Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi Sayı: I, 2015, s.27-65

Dipnotlar:

[1] Rice, T. T., The Scythians, Thames and Hudson,

London,1958; 40 vdd.; J. Junge, Saka Studien, Laipzig, 1939; 6 vd.; Von der Osten, H.H., Die Welt der Perser, Gustav Klopfer Verlag, Stuttgart, 1956; 71 vdd; Togan, A.Z.V., "Sakalar (I).", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 17, 1986, 20 vd; Tarhan, T., "Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi", Tarih Dergisi,1970, 24, 17 vdd; Durmuş, İ İskitler(Sakalar) Ankara 2008; 3-13-19-20; Grousset, R. Stepler İmparatorluğu (Atilla-Cengiz-Timur) Ankara 2011; 18 vdd; Grakov, B.N, Çar İskitler, İstanbul, 2008; 47 vdd.

[2] 2017 yılında A. Ceylan başkanlığında Moğolistan'da bir yüzey araştırması gerçekleştirdik. Yüzey araştırmalarımız sırasında İskitler'e olan bazı kült alanlarında, özellikle Tamir Irmağı Vadisi, Geyikli Taş Kurgan alanında incelemelerde bulunduk. M.Ö. XIV-VII. yy'lara tarihlenen ve Erken İskit dönemine ait olan bu kült alanında bir Hun kurganının da yer alması, bize bu bölgenin erken dönem Türk boyları tarafından ne kadar kutsandığını göstermektedir.

[3] Rudenko S.I, Frozen Tombs of Siberia, The Pazyryk Burials of Iron-Age Horsemen California Berkeley and Los Angeles,1970 , XXXIII; Minns, E.H., Seythians and Greeks, Cambridge: University Press, 1913.;XXXVI

[4] Salim Koca, Türklerin Göçleri ve Yayılmaları" Türkler Ansk. C I, Ankara, 2002, 651-663;M. T. Tarhan "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler Ve İskitler" Türkler Ansk. C I, Ankara,597-610.

[5] N.A.Bokovenko, "Migrations Of Early Nomads Of The Eurasian Steppe In A Context Of Climatic Changes", NATO Science Series, IV, vol.42, 2004 London, p.21-33. Yılmaz, A,"Göktürk Tarihi Coğrafyası", Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi Sayı: I, 2015, 30; Aytbayev, A, "İlk Orta Asya Sakinlerinin Göç Süreçleri", Türkler Ansk. C I, Ankara, 2002,664-671.

[6] Kafkasya'daki Daryal-Derbent ve Mamison geçitlerinin Eskiçağdaki fonksiyonları hakkında geniş bilgi için bk; Özgül, O-Ceylan, N, Eskiçağ'da Kafkasya Geçitleri(Daryal ve Derbent), Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Academic Journal of History and Idea c:IV s:XIII 24-62.: Özgül, O, Çoruh Ve Kür Vadisi'nde Kimmer-İskit Yer Adları, Belgü, S., II,

2015,159-181.

[7] Sulimırskı, Tadeusz, 1954, "Scythian Antiquities In Western Asia The Appearance Of The Scythians", *Artibus Asiae*, Vol. 17, No. 3/4, s. 282-318.; Rice 1958; 25vdd.; Tarhan,2002; 604.; Kimmer ve İskitler'in Önasya, Kafkasya ve özellikle Kuzeydoğu Anadolu'daki askeri ve siyasi faaliyetlerini destekler mayette tarafımızdan bir takım yeni kanıtlar elde edilmiştir. Bu tarihi ve arkeolojik veriler, 1-5 Ekim 2018 yılında XVIII. Türk Tarih Kongresi'nde "Urartu'nun Kuzey Ve Kuzeydoğusunda Kimmer-İskit Varlığına Dair Yeni Görüşler" isimli bir bildiri olarak sunulmuş olup baskı aşamasındadır.

[8] Van Loon, M. N. "Urartian Art Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations" Leiden 1966, 15; Ivanchik, A. The Current State of The Cimmerian Problem Ancient Civilizations Leiden 7, 3-4; 2001; 337-339. Eldeki arkeolojik veriler, Urartular'ın İskitler tarafından yıkıldığı yönündedir. Urartular'a ait önemli bazı kale ve şehirlerde İskit tahribatının izleri açıkça görülür (Çavuştepe, Ayanis, Karmir-Blur, Toprakkale vb). 2002-2003 yılları arasında ekip üyesi olarak katıldığımız Aşağı Anzaf ve Yukarı Anzaf Kalesi kazı çalışmaları esnasında özellikle mutfak ve depo kısmında çok sayıda İskit tarzı ok ucuna rastladık. Anzaf Kalesi kazı çalışmaları sonuçları hakkında detaylı bilgi için bk: Belli O-Ceylan A, "2002 Yılı Anzaf Kaleleri Kazı ve Onarım Çalışmaları", 25. Kazı Sonuçları Toplantısı-II, 2004, 29-40.

[9] Tarhan, M.T, "Eskiçağda Kimmerler Problemi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul,1972,114-115.; Sevin V, Anadolu Uygarlıkları Ansk C.2, 1982 256.; Uçankuş H. T., Ana Tanrıça Kybele'nin Ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia, Ankara 2002;16-17.

[10] Tarhan, 1972;154-157;Durmuş İ, "Anadolu'da Kimmerler Ve İskitler", *Belleten* LXI, s. 231, Ankara 1997, 273286.

[11] Asur casusluk teşkilatının başında bulunan veliaht prens Sanherib tarafından, Asur kralı II. Sargon'a yazılmış bir mektupta, Kimmer güçlerinin, 1. Rusa (M.Ö. 743-714) egemenliğindeki Urartular'ı yenilgiye uğrattıkları hakkında bilgiler verilir. Geniş bilgi için bak: Waterman, Leroy, Royal

Conespondance of tlie Assyrian Empire, Ann Arbor, 1930, No; 197.; Adalı, S.F, "Tugdamme and Cimmerians": A Test of Piety in Assyrian Royal Inscriptions, Time and History in the Ancient Near East, Winona Lake, İndiana, Eisenbrauns, 2013; 587-593.

[12] Herodotos "Historia", kitap IV. Kitap I, 15-16-103-106-201-206, Kitap III, 93,116.

[13] Strabon,"Geographika" I,III, IV, IX. kitap.

[14] Ksenophon "Kyros'un Anabasisi" adlı eseri, IV. kitap 7. Bölüm.

[15] Thukydides, II. Kitap, 97.

[16] Hipokrates 'in "Havalar, Sular ve Mevkiler", adlı eseri çok önemlidir. Eserin birçok yerinde İskitler 'in hayat tarzları, yaşayışları, fiziksel görünüşleri, iklimin İskitler üzerindeki tesiri hakkında bilgi verilir.

[17] İskitler hakkındaki en önemli Pers kaynağı Bisutun Kitabesi'dir. Darius'un (M.Ö. 522-486) Persepolis Yazıtı olarak da bilinen Eski Persçe, Elamca ve Babilce olarak yazılan üç dilli Bisutun yazıtında İskitler, 21. paragrafta "Saka" olarak geçmektedir. Sakalar'ın üç kolu (Saka tigrakhauda-Saka tiay para daray-Saka houmavarga) olduğundan bahsedilen Bisutun yazıtının Babilce metni E. V. Voigtlander tarafından Corpus Inscriptionum'da 1978'de Londra'da yayınlamıştır. Yazıtın Aramice metni J.C. Greenfield – B. Porten tarafından 1982'de Londra'da; Persçe metni ise R. Schmitt tarafından 1991 yılında Londra'da yayınlanmıştır. Geniş bilgi için bkn.,R. Borger, – W. Hinz, "Die Behistun-Inschrift Darius' des Grossen," Texte aus der Umwelt des Alten Testaments I: Rechts-und Wirtschaftsurrkunde, historisch-chronologische Texte, Gütersloh, Germany, 1984,s. 419 vd.; Ceylan 2015; 1 vdd.

[18] Luckenbill, D.D., Ancient Records of Assyria and Babylonia, II, Greenwood Press, New York, 1968; 567; Landsberger, B.-T.Bauer, "Zu neuveröffentlichten Geschichtsquellen aus der Zeit von Asarhaddon bis Nabionid", Zeitschrift für Assyriologie, III, 37, 1927, 60-98.

[19] Eberhard, W., "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti", Türkiyat Mecmuası, VII- VIII,

1942,125-191.; Bugünkü işgal altındaki Doğu Türkistan Saka halkları hakkında ayrıntılı bilgi için bkn: Yıldırım, K "Doğu Türkistan'da Erken Saka Kültür Çevresi", Türk Dünyası Araştırmaları s.,206; 2013, 1-10.

[20] Heredotos, kitabında İskitler'in atalarına duydukları sevgi ve saygıdan, onlar için kestikleri kurbanlardan, şamanların yaptıkları ayinlerden ve onların atalar kültüne ne kadar değer verdiklerinden bahseder. Herodotos; IV.

[21] Parzinger H. "Burial mounds of Scythian elites in the Eurasian steppe: New discoveries", Journal of the British Academy, 5, The British Academy 2017, 331-355.

[22] Petrenko V, G, "Scythian Culture in the North Caucasus", Nomads of The Eurasian Steppes In The Early Iron Age, Edited By Jeannine Davis-Kimball Vladimir A. Bashilov Leonid T. Yablonsky, Zlnat Press Berkeley, 1995, Ca, 5-27.

[23] Valery S. O "Scythian Culture in The Crimea", Nomads of The Eurasian Steppes In The Early Iron Age, Edited By Jeannine Davis-Kimball Vladimir A. Bashilov Leonid T. Yablonsky, Zlnat Press Berkeley, 1995, Ca, 63-83.

[24] Tarhan, M.T, "Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi", Tarih Dergisi, s. 24, 1970, 24-25.

[25] Radloff W, Sibirya'dan III, İstanbul, 1994; 3 vdd.

[26] Eliade, M, Şamanizm, Ankara, 1999; 213 vdd.

[27] Seroşevsky, V.L Saka-Yakutlar İstanbul, 2007; 1 vdd.

[28] Gökalp, Z, Türk Medeniyeti Tarihi, Ankara 1976; 40-41.

[29] İnan, A., Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 2006 ;166 vd.

[30] Tanyu H., İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara 1980;. 45-50.

[31] Ögel, B., Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul, 2001;415-428.

[32] Güngör, H, Türk Bodun Bilim Araştırmaları Kayseri, 1998; 26-40.

[33] Kafesoğlu, İ., Eski Türk Dini, Ankara, 1980, 46 vdd.

[34] Gömeç, S, Türk Kültürünün Ana Hatları, Ankara, 2014; 238 vdd.

[35] Herodotos IV, 17-18., Bu anlatı, İskitler 'in yüzde yüz

bir göçebe kültür olmadıkları konusunda önem taşır. İklim ve coğrafyanın uygun olduğu yerlerde yerleşik bir çiftçi hayatı benimseyen İskit boyları ile birlikte tam anlamı ile göçebe hayat yaşayan İskit ve erken Türk boyları, tarihi süreçte birlikte var olmanın hem avantajını hem de olumsuz taraflarını yaşamışlardır. Arkeolojik veriler, Eski Türklerde çiftçi ve tarımcı yapılanmaların, göçebe kültürden bağımsız olmadığını ortaya koyar. Cosmo, N, Ancient Inner Asian-Nomadic: Their Economic Basis and Its Significance in Chinese History, The Journal of Asian Studies, Vol, 53, No: 4, 1994, p1092-1126

[36] Herodotos IV, 17-18-19.

[37] Herodotos IV,21.

[38] Herodotos IV,56.

[39] Herodotos IV,71.

[40] Herodotos IV,71-72.

[41] Rudenko, 1970; 308-310.

[42] Melyukova A I. "Scythians Of Southeastern Europe", 1995; 27-63.

[43] Rudenko S,I, Frozen Tombs of Siberia, The Pazyryk Burials of Iron-Age Horsemen California Berkeley and Los Angeles 1970, 308-309.; Söz konusu kavimlerin ölüleri kaya dolgulu kurgan şeklindeki çukurlara gömme gelenekleri de ortak idi. İleride de şahit olacağımız üzere, defin sonrası arınma geleneğine benzer ölümlere tapma Yıl/Year: 9 n Sayı/No: 47 n Mayıs / May 2018 kültü de ortak idi. Batı Karadeniz İskitleri gibi, Tanrı Dağları'nın en doğusundaki Sakalar için de son derece karakteristik olan ve "İskit hayvan üslubu" şeklinde adlandırılan sanat üslubunda kesin bir birlik gözlemlenmiştir. Bu üslup, geniş anlamda İskit olarak adlandırılan karmaşık kültürün hepsine özel bir ton veren sanat üzerinde bir birinden ayrılmayacak surette bir hâkimiyet kurmuştur. Bu hâkimiyet, İskitler 'den sonra gelen Hun-Göktürk-Uygur-Kırgız boylarında da canlı bir şekilde varlığını sürdürmüştür.

[44] Güngör, H, "Eski Türklerde Din ve Düşünce, Türkler Ansk,, c.3, Ankara, 2002; 262.

[45] Vasilyev V, "Saha Halkının Kamılığı", Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler, Hacettepe Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2007; 25 vd.

[46] Kral Darius, Bisutun Kitabesi'nde Saka kabilelerinden bahseder, ayrıntılı bilgi için bk; Taishan Y, Sino-Platonic Papers, A Study of Saka History, Department of East Asian Languages and Civilizations University of Pennsylvania Philadelphia USA, 1998; ,3-4.

[47] Herodotos IV: 87.

[48] Herodotos IV: 121.

[49] Herodotos IV: 124-127.

[50] Herodotos IV: 131-132. İskitler 'in gönderdiği oklar, Eski Türklerdeki hâkimiyet düşüncesi ile ilgilidir. Çünkü Eski Türklerde karşı tarafa ok gönderildiği zaman tabi olmaları istenir. Kökü İskitler 'e kadar dayanan ve Çin kaynaklarında da ifade edilen bu diplomatik mesaj, zamanla Hunlar'a, Göktürkler'e, Uygurlar'a, Selçuklu ve Osmanlı Türkleri 'ne sirayet etmiştir. Eski Türklerde okun tabiiyet ve davet sembolü olarak kullanımı hakkında bk: Göksu, E, Okla Yükselen Millet, 2013; 172-186.

[51] Kaynaklardan anlaşıldığına göre M. Ö. 513 yılında meydana gelen bu savaşı kaybeden Darius olmuştur. Zaten İskitler 'in savaştan hemen sonra İstanbul ve Çanakkale üzerinden hareketle Batı Anadolu'da ortaya çıkmaları, onların çok kuvvetli ve organize olduklarını gösterir. Cernenko E., V.- Mcbride A-Gorelik, M. V., (Ed. Windrow, M) The Scythians 700-300 BC, Londra, 1999; 23-26. Rice T.T, 1958; 47-48.; Vemadsky, G.- M.Karpovich Ancient Russia, New Haven. 1943; s.70 vd.; Darius'un İskit seferinin ayrıntıları hakkında bk; Ceylan, A-Günaşdı Y, "Balkanlar'da İskitler", Uluslararası Balkan Dil, Kültür Ve Medeniyet Sempozyumu Bildirileri Edirne 2013; 113-139.

[52] Ivantchik A, "The Scythian 'Rule Over Asia': The Classical Tradition And the Historical Reauty, Ancient Greeks West And East (Ed By Gocha R. Tsetskhladze) Leiden, Boston, Köln 1999, 502 vdd.; Parzinger H. "Burial mounds of Scythian elites in the Eurasian steppe: New discoveries", Journal of the British Academy, 5, The British Academy 2017; 332 vdd.

[53] Ahmetbeyoğlu, A. Greek Seyyah Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay, İstanbul, 1995; s. 24 vd; Kafesoğlu, İ. Türk Milli Kültürü, İstanbul, 1998;304.

[54] Yablonsky, L. T., The Material Culture of the Saka and Historical Reconstruction ,1995; 201-235.; Volkov,V.V, Early Nomads Of Mongolia,1995; 315-335.

[55] Hun ve Göktürk tarihsel coğrafyasında ortaya çıkan İskit dönemi kurgan kültürünün en önemli özelliği devamlılığıdır. M. Ö. XVII. asırdan itibaren Geç Andronovo kültürü ile iyice belirgin bir hal alan kurgan kültürü, İskitler ile beraber daha da gelişmiştir. Kurganların içine konulan hediyeler ve ölü armağanlarının sanat ve estetik açıdan belirli bir tarza yöneldiği görülür. “Bozkır Sanatı” ya da “Hayvan Üslubu” şeklinde yorumlanan bu sanat, erken Türklerin ilk sanatsal faaliyetlerini oluşturacaktır. Bu kurganlara ait en güzel örneklerden birisi Essik Kurganı'dır. M.Ö. V. yüzyıla tarihlendirilen ve İskitler'e ait olduğu anlaşılan kurgandan çıkarılan “Altın Elbiseli Adam”, Türk kültür tarihinde çok özel bir yere sahiptir.; Akişev K.A. Kurgan Issık, Moskva,1978;12 vdd.

[56] Fitzhugh W W, The Mongolian Deer Stone-Khirigsuur Complex: Dating and Organization of a Late Bronze Age Menagerie. In Current Archaeological Research in Mongolia, edited by Jan Bemann, Hermann Parzinger, Ernst Pohl, and Damdinsuren Tseveendorzh,2007; 183 vd.

[57] Geyikli taşların bulunduğu kült alanında şu anda yaşayan Türk-Moğol kabileleri halen daha atalar kültüne inanmakta, onlar için tütsü yakmakta ve yılın belli günlerinde atalar ruhu için at kurban etmektedirler.

[58] Aydın E, “Ötüken Adı Ve Yeri Üzerine Düşünceler”, Turkish Studies, c 2/4; 1262-1269. Ayrıca kutsal Ötüken 'in yeri hakkında detaylı bilgi için bk; Yıldırım K, “Asya Hunlarının Kurultay Yerleri Hakkında” Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies 16/2, 2016; 197-209.

[59] Yablonsky, L. T., The Material Culture of the Saka and Historical Reconstruction ,1995; 200-235.; Volkov,V.V, Early

Nomads Of Mongolia,1995; 315-335.

[60] Akişev K.A. Kurgan Issık, Moskva,1978;15 vdd. Taryhy makalalar